

Heethoofden en revolutionairen in Denemarken en Duitsland

Het Nederlandse buitenlandbeleid en de Nederlands-Duitse betrekkingen
tijdens de Deens-Duitse oorlog van 1864

Bachelorscriptie Geschiedenis

Universiteit Utrecht

Naam student:

Max Claassen

Studentnummer:

6269494

Email:

m.claassen@students.uu.nl

Scriptiebegeleider:

Chris Hietland

Aantal woorden:

7.992

Voorblad: Spotprent van J.M. Schmidt Crans op minister van Buitenlandse Zaken E.J.J.B. Cremers die door Limburg van de weegschaal te willen halen het wankel evenwicht tussen de Europese grootmachten dreigde te verstoren. Bron: De Nederlandsche Spectator 4 (28 januari 1865).

Voorwoord

Hoewel ik een zeer ambitieus en uitdagend onderzoeksplan had, is deze scriptie toch anders uitpakend dan ik van tevoren had verwacht. Mijn onderzoek is namelijk beperkt door de maatregelen tegen het coronavirus. Vanwege de lockdown is mijn afspraak bij het Nationaal Archief afgezegd en heb ik dus geen gebruik kunnen maken van de gewenste archiefstukken. Hoewel dit een flinke streep door de rekening was, heb ik mijn best gedaan om dit op te vullen met primaire bronnen die ik online kon vinden. Ik ben uiteindelijk zeer tevreden met het resultaat. Ik wil bij deze mijn scriptiebegeleider Chris Hietland bedanken. Dank voor de begeleiding en het snelle terugmailen. Ook mijn vader en mijn goede vrienden en collega's Bram en Tijn ben ik dankbaar voor het doorlezen en controleren van mijn scriptie en hun aanmoediging in dit soms lastige proces. Als laatste wil ik mijn dank uitspreken naar Jacco Pekelder voor zijn hulp met het zoeken naar primair bronmateriaal. Dit heeft mij na de afzegging van mijn archiefbezoek enorm geholpen.

Max Claassen, 15 januari 2021

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	4
Inleiding	5
Hoofdstuk 1 Het Nederlandse buitenlandbeleid en de betrekkingen met de Duitse Bond tussen 1831-1864	8
1.1 De Nederlandse buitenlandpolitiek in de negentiende eeuw.....	8
1.2 Limburg bij de Duitse Bond.....	9
1.3 Het Nederlandse buitenlandbeleid na 1839.....	10
1.4 Het conflict tussen Denemarken en de Duitse Bond.....	11
Deelconclusie.....	13
Hoofdstuk 2 Het Nederlandse buitenlandbeleid en de bilaterale betrekkingen met de Duitse Bond tijdens de Deens-Duitse oorlog	14
2.1 Nederlandse gezanten in de Duitse Bond.....	14
2.2 Het beleid van Thorbecke en zijn ministers van Buitenlandse Zaken.....	15
2.3 Koning Willem III.....	18
Deelconclusie	19
Hoofdstuk 3 Het Nederlandse parlement over het Deens-Duitse conflict	20
3.1 De Limburgse kwestie.....	20
3.2 De kwetsbare positie van kleine staten in Europa	21
3.3 Conferentie van Londen	24
Deelconclusie	26
Conclusie.....	28
Literatuurlijst.....	30

Samenvatting

In dit onderzoek wordt bestudeerd welke invloed de Deens-Duitse oorlog in 1864 had op de Nederlandse houding ten aanzien van de bilaterale betrekkingen tussen Nederland en de Duitse Bond. Om de invloed van dit conflict te analyseren is er gekeken naar twee factoren. De eerste factor is het afzijdigheidsbeleid van Nederland in de buitenlandse politiek wat na 1848 de norm was geworden. Deze kwam in 1864 in gevaar door de dubbelzijdige staatkundige positie van Limburg. De tweede factor is de door Jacco Pekelder genoemde asymmetrie van het Nederlands-Duitse nabuurschap. Deze asymmetrie kwam aan het licht door de vergelijkbare positie van Nederland en Denemarken tegenover de Duitse Bond. De Duitse overrompeling van het kleine Denemarken had een diepe indruk achtergelaten en zorgde voor veel bezorgdheid bij leden van de Staten-Generaal en in de pers.

Dit onderzoek tracht bij te dragen aan de historiografie over de bilaterale betrekkingen tussen Nederland en de Duitse bond tijdens de Deens-Duitse oorlog door de situatie te bestuderen vanuit drie perspectieven: De Limburgse gezanten in de Duitse Bond, de Nederlandse ministers en de Kamerleden van de Staten-Generaal. Uit dit onderzoek, wat vooral gebaseerd is op plenaire debatten uit de Staten-Generaal, zal blijken dat deze oorlog voor een omslag zorgde in de Nederlands-Duitse betrekkingen. Nederlandse politici waren geschokt door de kwetsbare positie van het kleine Nederland jegens de grote Duitse Bond en wensten de staatkundige banden tussen Limburg en de Duitse Bond zo snel mogelijk te verbreken. Het Nederlandse nationaliteitsgevoel groeide en Nederland zette zich, onder leiding van minister Cremers, steeds meer af tegen de Duitse Bond.

Inleiding

Op 1 februari 1864 brak er een conflict uit tussen het koninkrijk Denemarken en de Duitse Bond over de hertogdommen Holstein en Sleeswijk. Omdat de Nederlandse provincie Limburg onderdeel was van de Duitse Bond, moest het meebeslissen over de militaire acties tegen Denemarken. Hier stond de Nederlandse regering voor een diplomatiek dilemma. Ze konden kiezen om voor de militaire acties te stemmen en het Limburgse contingent te mobiliseren. Hiermee zou er worden afgeweken van de afzijdige politiek waar Den Haag bekend om stond. De andere optie was om zich passief en vredelievend op te stellen tegenover Denemarken. Hierbij bestond het gevaar dat Nederland de agressiviteit van de Duitse nationalistische beweging over zichzelf afriep en hierdoor Limburg definitief kon verliezen aan de Duitse Bond.¹

Er is door historici niet veel over dit specifieke onderwerp geschreven. In de huidige literatuur worden de Nederlands-Duitse betrekkingen tijdens de Deens-Duitse Oorlog vooral beschreven in de context van de Duitse eenwording zonder het Nederlandse buitenlandbeleid erbij te betrekken. Zo noemt historicus Jacco Pekelder in zijn hoofdstuk *Nederland en de Duitse kwestie* beknopt de invloed van de Deens-Duitse oorlog op het Nederlandse buitenlandbeleid in een casus over de Duitse eenwording. Hierin stelt hij dat de Nederlands-Duitse betrekkingen onder druk kwamen te staan door het uitblijven van Engelse hulp aan het kleine Denemarken.² Dit wordt bevestigd door historici Beatrice de Graaf en Eric Lemmens.³ Ze beschrijven het echter niet als een belangrijk omslagpunt in de Nederlandse buitenlandbeleid en benoemen het conflict slechts in een aantal zinnen. In het proefschrift *Nederland en België in Europa (1859-1871)* van historicus Coenraad Tamse komt de Nederlandse buitenlandpolitiek tijdens het Deens-Duitse conflict uitgebreider aan bod. Hij constateert dat het Deens-Duitse conflict wel degelijk als omslagpunt kan worden gezien in het Nederlandse buitenlandbeleid omdat de kwetsbare positie van kleine staten als Nederland aan het licht werd gebracht.⁴ Hierbij sluit hij zich aan bij historicus Robert Fruin

¹ Jacco Pekelder, 'Nederland en de Duitse kwestie', in: Pekelder e.a. (red.), *De wereld volgens Nederland* (Amsterdam 2015) 59-80, aldaar 74.

² Ibidem, 75.

³ Beatrice de Graaf, 'Nederland en de collectieve veiligheid', in: Pekelder e.a. (red.), *De wereld volgens Nederland* (Amsterdam 2015), 42-58, aldaar 52; Eric Lemmens, *Aan Vorst en vaderland gehecht, doch tevreden zijn zij niet. Limburgse politici in Den Haag 1839-1918* (Amsterdam 2004) 120.

⁴ C.A. Tamse, *Nederland en België in Europa (1859-1871): de zelfstandigheidspolitiek van twee kleine staten*. (Den Haag 1973) 50.

die in 1864 voor het eerst de zwakke en afhankelijke positie van het kleine negentiende-eeuwse Nederland ten opzichte van de grote Europese mogendheden benoemde.⁵ Vanuit Limburgs perspectief komen de Nederlands-Duitse betrekkingen tijdens het Deens-Duits conflict ter sprake in de boeken van historici Geert Verbeet, M.G. Spiertz en de al eerder benoemde Lemmens. Hierin wordt beschreven dat de Limburgers niet bij de Duitse Bond wilden horen omdat ze geen trek hadden in een oorlog die hen niets interesseerden.⁶

In deze scriptie staat de volgende vraag centraal: welke invloed had de Deens-Duitse oorlog in 1864 op de Nederlandse houding ten aanzien van de bilaterale betrekkingen tussen Nederland en de Duitse Bond? De periode die in dit onderzoek bestudeerd wordt, loopt van het ontstaan van het Deens-Duitse conflict in de laatste maanden van 1863 tot en met het begin van de Oostenrijks-Pruisische oorlog in 1866. Dit is een belangrijk omslagpunt in de Nederlands-Duitse betrekkingen omdat de Duitse Bond na deze oorlog werd opgeheven.⁷ De onderzoeksvraag wordt beantwoord door de casus te bestuderen vanuit drie perspectieven. Ten eerste worden de Nederlandse vertegenwoordigers in de Duitse Bond behandeld door een aantal redevoeringen en stemmingen te onderzoeken. Ten tweede wordt in ditzelfde hoofdstuk het buitenlandbeleid van de Nederlandse regering bestudeerd door te kijken wat de ministers van Buitenlandse Zaken en de voorzitter van het kabinet te zeggen hadden over de kwestie in het Nederlandse parlement. Ook worden de staatsbegrotingen van Buitenlandse Zaken geanalyseerd om een alomvattend antwoord te kunnen formuleren op de deelvraag van dit hoofdstuk: Welke invloed had de Deens-Duitse oorlog in 1864 op het Nederlandse buitenlandbeleid in het algemeen en op de bilaterale betrekkingen met de Duitse Bond in het bijzonder? Ten slotte staat het Nederlandse parlement centraal in het laatste hoofdstuk om de volgende deelvraag te kunnen beantwoorden: hoe reageerden de Nederlandse parlementariërs op de verontrustende berichten en het Nederlandse buitenlandbeleid rondom het Deens-Duitse conflict? Hierin worden politieke overzichten uit historische jaarbladen en plenaire debatten over de kwestie uit de Eerste Kamer en Tweede Kamer onder de loep genomen.

⁵ Ibidem.

⁶ M.G. Spiertz, 'Limburg uit de Duitse Bond' in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 102 (1966) 8-9.

⁷ Ibidem.

In dit onderzoek zal de asymmetrie van het Nederlands-Duitse nabuurschap als door Pekelder benoemde structurele factor in de Nederlands-Duitse betrekkingen samen met het Nederlandse afzijdigheidsbeleid als rode draad gebruikt worden. Er is voor deze twee factoren gekozen omdat ze in de secundaire literatuur genoemd worden als belangrijke en veranderende factoren rondom dit conflict. Vooral het in gevaar komen van de afzijdigheidspolitiek wordt vaak benadrukt. Dit onderzoek is relevant omdat er weinig onderzoek gedaan is over dit specifieke onderwerp. Meestal worden de bilaterale betrekkingen tussen Nederland en de Duitse Bond tijdens deze oorlog in de context van de Duitse eenwording of vanuit Limburgs oogpunt onderzocht. De invalhoek aan de hand van Nederlandse overheidsdocumenten en staatsbegrotingen van het departement van Buitenlandse Zaken zorgt voor een nieuw perspectief in de verouderde historiografie van dit onderwerp.

Hoofdstuk 1 Het Nederlandse buitenlandbeleid en de betrekkingen met de Duitse Bond tussen 1831-1864

Om het Nederlandse buitenlandbeleid tijdens de Deens-Duitse oorlog goed te kunnen onderzoeken, is het van belang om eerst de aanloop naar het conflict en de situatie eromheen te beschrijven. Dit zal gedaan worden door een beeld te schetsen van het Nederlandse buitenlandbeleid in het algemeen, en de Nederlands-Duitse betrekkingen in het bijzonder in de periode tussen 1831 en 1864. Hierbij is de afscheiding van België als beginpunt gekozen, omdat dit een belangrijk omslagpunt was in de Nederlandse positie in Europa. Ook werd de Nederlandse relatie met de Duitse Bond hierdoor beïnvloed vanwege de dubbelzijdige staatkundige positie van Limburg. Vervolgens zal het Deens-Duitse conflict worden geïntroduceerd wat centraal zal staan in de Nederlandse buitenlandpolitiek in hoofdstukken 2 en 3.

1.1 De Nederlandse buitenlandpolitiek in de negentiende eeuw

De betrekkingen tussen Nederland en de Duitse Bond vormden volgens historicus J.C. Boogman een belangrijk, en in veel opzichten zeer bijzonder, aspect van de Nederlandse buitenlandse politiek in de negentiende eeuw.⁸ De nauwe relatie met de Bond botste soms met de onthoudingspolitiek die men in Den Haag wenste te voeren ten aanzien van de internationale verwickelingen en tegenstellingen.⁹ Pekelder beschrijft de fase van de Nederlands-Duitse betrekkingen waarin deze casus zich afspeelt als de periode van het Weens Congres en de Duitse eenwording (1814-1871).¹⁰ In deze periode was er volgens hem sprake van een keerpunt in de Nederlands-Duitse betrekkingen: de Duitse eenwording. Er was hiermee een derde mogendheid op komst die samen met Engeland en Frankrijk het Europese krachtenveld zou gaan domineren. Nederland kende vóór het Duits-Deense conflict een afzijdig buitenlands beleid als het ging om conflicten tussen andere mogendheden in Europa.¹¹ Verder noemt Pekelder een aantal structurele factoren tussen

⁸ J.C. Boogman, *Nederland en de Duitse Bond 1815-1851* (Groningen 1955) V.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Pekelder, *Nederland en de Duitse kwestie*, 61.

¹¹ E.H. Kossman, 'De deugden van een kleine staat', in: N.C.F. van Sas e.a. (red.), *De kracht van Nederland* (Haarlem 1991) 36-41, aldaar 41.

Nederland en Duitsland. Een van deze structurele factoren zal centraal staan in deze scriptie: de asymmetrie van het Nederlands-Duitse nabuurschap. Door het verschil in bevolkingsomvang, oppervlakte en economisch gewicht was er sprake van een zekere spanning vanuit Nederlands perspectief.¹² Deze spanning zal nader worden toegelicht bij het onderzoek van de Tweede Kamerdebatten in hoofdstuk 3.

1.2 Limburg bij de Duitse Bond

De Nederlands-Duitse betrekkingen werden volgens Pekelder indirect beïnvloed door de afscheiding van België.¹³ In 1831 hadden de Belgische revolutionairen, samen met de grote mogendheden, 24 artikelen opgesteld waarmee België zich kon gaan afscheiden van de noordelijke provincies. In deze artikelen werd de eis van Pruisen gehonoreerd om geen Belgisch territorium te tolereren aan de rechterkant van de Maasoever. De vorming van het hertogdom Limburg op de rechter Maasoever was hier de politiek-staatkundige consequentie van.¹⁴ De hertog van dit hertogdom werd Koning Willem I. Limburg werd, naast een Nederlandse provincie, ook onderdeel van de Duitse Bond. Doordat Koning Willem I weigerde mee te werken aan de vredesonderhandelingen, werd de Belgische onafhankelijkheid pas internationaal erkend op 19 april 1839 met het verdrag van Londen.¹⁵ Deze gewrongen en vooral ook onnatuurlijke constellatie waarin Limburg zich bevond, was niet ontstaan in het belang van de bewoners van het kersverse hertogdom. Zij hadden slechts de nadelen ervan moeten vrezen.¹⁶ Mocht er in 1839 een volksstemming gehouden worden, dan zou de overgrote meerderheid liever bij België blijven in plaats van zich aan te sluiten bij Nederland.¹⁷

In de eerste negen jaar na het traktaat had de Duitse Bond het Nederland niet erg moeilijk gemaakt. In zowel militair als financieel opzicht waren de verplichtingen aan de Bond allerminst indrukwekkend.¹⁸ Hier kwam verandering in toen de vermogende landheer

¹² Pekelder, *Nederland en de Duitse kwestie*, 61.

¹³ Ibidem 66.

¹⁴ G.J.B. Verbeet, *De beide limburgen inzet van staatkundige verwikkelingen tussen de Duitse Bond, Nederland en België na 1839* (Maastricht 1992) 5.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Spiertz, *Limburg uit de Duitse Bond*, 1.

¹⁷ Verbeet, *De beide Limburgen*, 6.

¹⁸ Spiertz, *Limburg uit de Duitse Bond*, 8.

Van Scherpendeel in 1848 als Limburgse vertegenwoordiger verkozen werd in het Parlement van Frankfurt. De pro-Duitse baron pleitte in de Pauluskirche vóór een definitieve aansluiting van Limburg bij de Duitse Bond door zich af te scheiden van Nederland. Ook in Limburg zelf uitten burgers op verschillende plaatsen hun pro-Duitse standpunt door Duitse vlaggen uit te steken, te weigeren om belasting te betalen en Nederlandse ambtenaren te molesteren. Als reactie stuurde Den Haag zeven betrouwbare compagnieën uit Noord-Brabant op regelmatige patrouilletochten om de rust te bewaren.¹⁹ Nederland maakte hiermee duidelijk dat het onder geen beding afstand zou doen van Limburg. Ook nam de belangstelling van de Duitse Bond in Limburg af door het nodige politieke geharrewar en de vrees voor een kostbare schuldenverrekening.²⁰

1.3 Het Nederlandse buitenlandbeleid na 1839

De afscheiding van België had ook het buitenlandbeleid van Nederland sterk beïnvloed. De Nederlanders realiseerden zich dat ze hun vroegere status als grote mogendheid voorgoed kwijt waren. Historicus Hermann von der Dunk schrijft dat er een 'algemene, politieke en culturele katerstemming' heerste in het land.²¹ Verschillende Nederlandse intellectuelen toonden zich sceptisch over de toekomst van Nederland als zelfstandige staat. Er werd door sommigen zelfs gepleit voor een Nederlandse aansluiting aan de Duitse Bond.²² Hoewel er werd getwijfeld aan de overlevingskansen van kleine staten als Nederland in een wereld waarin steeds grotere staten de norm leken, was het nationaliteitsbesef toch sterk genoeg om dergelijke twijfels te weerstaan. Ook de vrees om opgeslokt te worden door het steeds machtiger wordende Pruisen werd gecompenseerd door de Nederlandse overtuiging wezenlijk anders te zijn dan Duitsland.²³

Deze door historicus E.H. Kossmann genoemde 'identiteitscrisis' zou voortduren tot de liberale grondwet van Thorbecke in 1848. Nederland had hiermee zijn nieuwe plaats gevonden: een vredelievende kleine en vrije mogendheid met een groot koloniaal rijk en verleden, die geen concrete functie in de internationale politiek meer had en deze ook niet

¹⁹ Verbeet, *De beide Limburgen*, 19.

²⁰ Ibidem.

²¹ Hermann von der Dunk, *Der deutsche Vormärz und Belgien 1830/48* (Wiesbaden 1966) 348.

²² Pekelder, *Nederland en de Duitse kwestie*, 66.

²³ N.C.F. van Sas, *de kracht van Nederland* (Haarlem 1991) 13.

begeerde.²⁴ Het zou voortaan een buitenlandse politiek voeren van vrijwillige neutraliteit. Dit was overigens anders dan de verplichte, door de mogendheden opgelegde (en gegarandeerde) neutraliteit van België.²⁵ In 1864 kwam de Nederlandse neutraliteitspolitiek echter in gevaar door het conflict tussen de Duitse Bond en Denemarken over de hertogdommen Sleeswijk en Holstein.

1.4 Het conflict tussen Denemarken en de Duitse Bond

‘Only three people have ever really understood the Schleswig-Holstein business—the Prince Consort, who is dead—a German professor, who has gone mad – and I, who have forgotten all about it.’ – Henry John Temple.²⁶

Dit bekende citaat van de premier van het Verenigd Koninkrijk illustreert hoe gecompliceerd het conflict was rondom de twee hertogdommen. Al sinds het Congres van Wenen waren er spanningen tussen de staten van de Duitse Bond en Denemarken over de status van Sleeswijk en Holstein.²⁷ In 1848 leidde dit tot een oorlog tussen Denemarken en Pruisen. De Denen behaalden met hulp van Engeland en Rusland de overwinning.²⁸ In november 1863 ontstond er door de dood van de Deense koning en de afkondiging van een nieuwe Deense grondwet een tweede conflict over Sleeswijk-Holstein. Denemarken wilde Sleeswijk, zeer tegen de zin van de Duitse Bond in, volledig integreren in zijn koninkrijk. De Denen waren door de overwinning in 1848 erg zelfverzekerd en het opkomende nationalisme zorgde voor een gevoel van onoverwinnelijkheid onder de bevolking. De Bond begon als reactie hierop een militaire campagne tegen Denemarken, onder leiding van Pruisen en Oostenrijk.²⁹ In februari 1864 vielen Pruisische en Oostenrijkse troepen Sleeswijk en vervolgens Denemarken binnen.³⁰

²⁴ Kossmann, *De deugden van een kleine staat*, 41.

²⁵ Van Sas, *de kracht van Nederland*, 13.

²⁶ James R Heywood, ‘Palmerston’s joke about the Schleswig-Holsteon question’ in: *Notes and Queries* 67 1 (Oxford 2020) 112-114, aldaar 112.

²⁷ Dick van der Meulen, *Koning Willem III 1817-1890* (Amsterdam 2013) 410.

²⁸ Ibidem, 411.

²⁹ Eric Lemmens, *Aan Vorst en Vaderland gehecht*, 128.

³⁰ Tamse, *Nederland en België in Europa*, 50.

Deze oorlog werd een belangrijk onderwerp in de betrekkingen tussen Nederland en de Duitse Bond omdat de status van de provincie Limburg door deze gebeurtenis nationale politieke belangstelling kreeg. Het gevaar bleek namelijk reëel dat de dubbelzijdige staatkundige positie van Limburg in de toekomst, de aanleiding kon zijn voor een soortgelijk conflict tussen Nederland en de Duitse Bond of Pruisen.³¹ De situatie van Nederland en Denemarken was immers min of meer hetzelfde. De hertogdommen Sleeswijk en Holstein vormden een persoonlijke unie met Denemarken en werden hierdoor vanuit de Deense hoofdstad Kopenhagen geregeerd. Het hertogdom Holstein was echter tegelijkertijd lid van de Duitse Bond. Dit betekende dus ook dat zowel de koning van Denemarken als de koning van Nederland als hertog lid waren van de Duitse Bond. De koningen vormden hiermee een verbindende factor in de relatie tussen het respectievelijke Denemarken en Nederland met de Duitse Bond.³² Een belangrijk verschil tussen de situatie van Limburg en de situatie van Holstein is dat het Deense hertogdom overwegend Duitstalig was terwijl er in Limburg vooral Nederlands gesproken werd.³³ Ook was er in de jaren 1860 geen sprake van pro-Duits separatisme in de Nederlandse provincie terwijl dit in het Noord-Duitse hertogdom wel het geval was.³⁴ De vergelijkbare situatie van Nederland en Denemarken zal een belangrijk onderwerp zijn in de plenaire discussies van de Tweede Kamer in hoofdstuk 3.

Ook bood de oorlog met Denemarken een uitgelezen kans om internationaal te pleiten voor het verbreken van de banden tussen Limburg en de Duitse Bond.³⁵ Als de Duitse Bond namelijk in oorlog raakte met een andere mogendheid, diende ook het hertogdom Limburg soldaten te leveren en de lasten te dragen voor een zaak, die hen vaak niet raakte of interesseerde.³⁶ Hoewel de vertegenwoordigers van Limburg tegen de militaire campagne hadden gestemd, werd er alsnog van Nederland verwacht soldaten te leveren die voor de Duitse Bond moesten gaan vechten tegen het Deense koninkrijk.³⁷

Dit was niet de eerste keer dat de Duitse Bond mobiliseerde en van de Nederlandse regering het verplichte Bondscontingent opriep voor het hertogdom Limburg. Ook tijdens de Oostenrijks-Italiaanse oorlog van 1859 was dit het geval. Toen werd het Bondscontingent

³¹ Lemmens, *Aan Vorst en Vaderland gehecht*, 128.

³² Pekelder, *Nederland en de Duitse kwestie*, 65.

³³ Van der Meulen, *Koning Willem III*, 411.

³⁴ Tamse, *Nederland en België in Europa*, 52.

³⁵ Lemmens, *Aan Vorst en Vaderland gehecht*, 128.

³⁶ Spiertz, *Limburg uit de Duitse Bond*, 2.

³⁷ *HTK 1863-1864*, Kamerstuk CXXV, nr. 9, Voorloopig Verslag (hierna: VV), 1607.

samengesteld uit vrijwilligers vanuit het hele land omdat men in Den Haag van mening was dat de drukkende last niet alleen op Limburg mocht neerkomen.³⁸ Ook de financiële consequenties van het contingent werden voor een deel uit de Nederlandse schatkist betaald.³⁹

Deelconclusie

Het Deens-Duitse conflict is een belangrijk omslagpunt in de betrekkingen tussen Nederland en de Duitse Bond. Door de bijzondere staatkundige positie van Limburg, wat een direct gevolg was van de onafhankelijkheid van België, werd Nederland gedwongen zich te mengen in een internationaal conflict. Hierdoor kwam de neutraliteitspolitiek van het Nederlandse buitenlandbeleid in gevaar in de laatste fase van de Duitse eenwording. Vooral de vergelijkbare situatie van Nederland en Denemarken zorgde voor veel onrust en bezorgdheid in het 'kleine' Nederland.

³⁸ Verbeet, *de beide Limburgen*, 19.

³⁹ Spiertz, *Limburg en de Duitse Bond*, 9.

Hoofdstuk 2 Het Nederlandse buitenlandbeleid en de bilaterale betrekkingen met de Duitse Bond tijdens de Deens-Duitse oorlog

In het eerste hoofdstuk is er een duiding geschetst van het Nederlandse buitenlandbeleid tot 1864 en is het Deens-Duitse conflict ingeleid. In dit hoofdstuk zal het Nederlandse buitenlandbeleid tijdens de Deens-Duitse oorlog worden bestudeerd. Daarbij staat de volgende deelvraag centraal: welke invloed had de Deens-Duitse oorlog in 1864 op het Nederlandse buitenlandbeleid in het algemeen en op de bilaterale betrekkingen met de Duitse Bond in het bijzonder? Deze vraag zal beantwoord worden door drie verschillende actoren te onderzoeken: de Nederlandse gezanten in de Duitse Bond, het beleid van de Nederlandse ministers en de rol van Koning Willem III.

2.1 Nederlandse gezanten in de Duitse Bond

Er waren tijdens het Deens-Duitse conflict twee gezanten die Limburg en Luxemburg representeerden in de bondsvergaderingen te Frankfurt: Von Scherff en Van Zuylen. Van Zuylen werd gezien als een ervaren beroepsdiplomaat die de Limburgse kwestie op moest gaan lossen.⁴⁰ Uit de staatsbegroting van 1864 blijkt dat de gezanten tegen de militaire bezetting van de hertogdommen Holstein en het 'niet tot den Deutschen Bond behorende hertogdom Sleeswijk' hadden gestemd in de Duitse bondsvergadering.⁴¹ Ze stelden zich dus tamelijk vredelievend op en probeerden het conflict te de-escaleren door tegen Duitse militaire interventie te stemmen.

In 1866, twee jaar na de Deens-Duitse Oorlog, was er onenigheid ontstaan over het bestuur van Sleeswijk en Holstein door de twee Duitse mogendheden: Oostenrijk en Pruisen. Von Scherff beargumenteerde in een rede tijdens een bondsvergadering dat het een historisch misverstand was dat Limburg naast een Nederlandse provincie, ook een volwaardige bondsstaat was:

De inwoners van Limburg zijn nimmer Duitschers geweest; door hunne taal, door hunne politieke zienswijze en sympathieën, door den toestand van hunnen handel en nijverheid, ja door geheel hunne opvoeding en beschaving zijn en blijven zij in elk opzigt Deutschland vreemd. Van daar

⁴⁰ Tamse, *Nederland en België in Europa*, 111.

⁴¹ *Ibidem*.

dat zij den band, die hen met Duitschland heeft verbonden, beschouwen als een opgedrongen, ongelukkigen band welks slaking voor hen in hoogen graad wenschelijk is.⁴²

Dit was zeker niet de eerste keer dat er door gezanten van Limburg gepleit werd voor een afscheiding van de Duitse Bond en het Nederlandse karakter van Limburg benadrukt werd. Zo werd er in de staatsbegroting van 1864 een Duits votum aangehaald met een Nederlandse vertaling. Ook in dit votum werd er door de Nederlandse gezanten beargumenteerd dat Limburg niet Duits maar Nederlands was: 'De bewoners van dat land, hetwelk slechts ten gevolge van politieke gebeurtenissen tegen zijn wensch en wil in den Bond is opgenomen, zijn door hunne nationaliteit, taal en gebruiken aan Duitschland vreemd geweest en gebleven.'⁴³ Verder liet de gezant weten dat het hertogdom eerder geneigd was om te pleiten voor een gehele afscheiding van de Duitse Bond dan 'eene nauwere verbinding met Duitse wetten en instellingen ten doel (te) hebben.'⁴⁴ Opvallend is dat deze wens tot afscheiding van de Duitse Bond uit 1863 veel minder expliciet werd genoemd dan in het citaat uit 1866. Dit is een direct gevolg van de positie van het kleine Nederland tijdens het Deens-Duitse conflict en zal in het volgende hoofdstuk nader worden toegelicht.

2.2 Het beleid van Thorbecke en zijn ministers van Buitenlandse Zaken

In de periode rondom het Deens-Duitse conflict waren er maar liefst drie ministers van Buitenlandse Zaken: P.T. Van der Maesen de Sombreff, W.J.C. Huyssen van Kattendijke en E.J.J.B. Cremers. Ze waren alle drie liberale ministers in het kabinet-Thorbecke II (1862-1866). Van der Maesen en Cremers werden door politieke tegenstanders gezien als diplomatieke debutanten van wie allerlei loze misstappen verwacht konden worden.⁴⁵ Van der Maesen, die het ambt zou bekleden tot 2 januari 1864, kreeg vier dagen voor zijn aftreden commentaar vanuit de Eerste Kamer. Hij zou de recente gebeurtenissen rondom Sleeswijk en Holstein te kort hebben benoemd in de staatsbegroting van 1864.⁴⁶ Het enige wat hij over het Nederlandse buitenlandbeleid tijdens deze crisis te zeggen had, was dat er

⁴² Van der Meulen, *Koning Willem III*, 411.

⁴³ *HTK 1863-1864*, Kamerstuk II III A, nr. 126, Memoriën van Beantwoording (hierna: MvB), 357.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Tamse, *Nederland en België in Europa*, 111.

⁴⁶ *Verslag der handelingen van de Eerste Kamer der Staten Generaal* (hierna: HEK) 1863-1864, 81.

‘met de meeste beradenheid en voorzichtigheid al datgene is gedaan, wat onze onzijdigheid ook in de toekomst kan waarborgen.’⁴⁷ De Kamerleden eisten meer toelichting over de situatie van Limburg en vroeg zich af of de Duitse Bond zomaar kon beschikken over ‘onze middelen en het Nederlandsche leger.’⁴⁸ De weerlegging van de minister zou er echter nooit komen omdat hij in dezelfde week, mede door zijn slechte verhouding met de koning, ten val werd gebracht door de Eerste Kamer.⁴⁹ Hij ging de geschiedenisboeken in als ‘de zondebok der buitenlandse politiek in het kabinet Thorbecke.’⁵⁰

Ook zijn kersverse opvolger Huysen van Kattendijke ging in de Tweede Kamer niet verder in op de Nederlandse positie in dit moeilijke vraagstuk. Hij vond het als interim-minister niet zijn plek zich over dit gecompliceerde vraagstuk uit te spreken: ‘De Kamer houde mij ten goede dat ik (...) niet tred in politieke beschouwingen van onze verhouding tot den Duitschen Bond en het wenschelijk acht om daarvan te worden ontslagen.’⁵¹ De Kamerleden hadden hier begrip voor waarna de vergadering werd afgerond.⁵² De kwestie werd doorgeschoven naar zijn opvolger: de veertigjarige katholiek Cremers.

In de tussentijd sprak J.R. Thorbecke, voorzitter van het kabinet-Thorbecke II, zich in het parlement ook nauwelijks uit over de verontrustende situatie rondom de twee hertogdommen. Hij probeerde het onderwerp in maart 1864 zoveel mogelijk te vermijden: ‘Dat de Kamer zich zal onthouden van besprekingen over de Duitse kwestie, beloof ik niet te zeggen dat mij bijzonder aangenaam is. Ik zal er mij daarom ook van onthouden.’⁵³ De Nederlandse regering probeerde zich zo min mogelijk te bemoeien met deze moeilijke kwestie en voerde een dubbelzinnige politiek: aan de ene kant werd er gewezen op de bijzondere positie van Limburg binnen de Duitse Bond terwijl ze aan de andere kant ook niet hardop de militaire agressie van de twee Duitse grootmachten wilde afkeuren omdat de staatslieden bang waren dat dit tot woede kon zorgen bij de Duitse nationale beweging.⁵⁴ Deze angst werd versterkt door Van Zuylen. Hij meldde namelijk met veel ongerustheid over de territoriale ambities van Pruisen: ‘Men wil Duitse zeehavens, men wil ook de Elbe

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ PDC Informatie Architectuur, ‘Jhr.Mr. P.th. van der Maesen de Sombreff’ https://www.parlement.com/id/vg09l134k2y1/p_th_van_der_maesen_de_sombreff (3 januari 2021).

⁵⁰ M.W. Jurriaanse, *De ministers van Buitenlandse Zaken 1813-1900* (Den Haag 1974) 193.

⁵¹ *Verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal* (hierna: *HTK*) 1863-1864, 424.

⁵² *HTK* 1863-1864, 424.

⁵³ Ibidem, 446.

⁵⁴ Pekelder, *Nederland en de Duitse kwestie*, 74.

geheel vrij hebben en dit is een argument dat wel de opmerking van Nederland verdient, want wat voor de Elbe geldt kan ook op den Rhijn van toepassing zijn.⁵⁵

De bezorgdheid in de Staten-Generaal is duidelijk te zien aan de hoeveelheid vragen die Cremers, minister van Buitenlandse Zaken vanaf 15 maart 1864, kreeg over de kwestie in mei. Een Kamerlid had zelfs ‘innig medelijden met den Minister van Buitenlandsche zaken, die als het ware onder een stoet van vragen ligt.’⁵⁶ Cremers probeerde de Tweede Kamer gerust te stellen door zijn vertrouwen uit te spreken in aanloop naar het aankomende Europese congres over het conflict: ‘Geheel Europa toch, met uitzondering van de heethoofden en revolutionairen in Denemarken, Duitsland en elders, wenschten den vrede, Denemarken wel het allermeest.’⁵⁷ Hij liet verder weinig los over de situatie, die hem slapeloze nachten bezorgde.⁵⁸ Hij vond het zijn plicht als minister om ‘op dat moeilijke, gevaarlijke, teedere punt liever het stilzwijgen te bewaren.’⁵⁹ De onervaren Cremers wilde het Nederlandse beleid eerst intern bespreken voordat hij het publiekelijk in de Tweede Kamer zou verkondigen. Deze geheimzinnigheid van Thorbecke en zijn ministers werd door politieke tegenstanders bekritiseerd.⁶⁰

Nadat Cremers de retroacta van de Sleeswijk-Holstein-kwestie grondig had bestudeerd, concludeerde hij dat de Nederlandse gezanten louter een passieve rol hadden gespeeld tijdens de stemmingen in de Bondsdag en besloot hij een actiever Duits beleid te voeren dan zijn twee voorgangers.⁶¹ Hij zag de wijziging van de bondsconstitutie ten gevolge van de toevoeging van de hertogdommen Sleeswijk en Holstein namelijk als de uitgelezen mogelijkheid om Limburg uit de Duitse Bond te krijgen.⁶² De neutraliteit van het Nederlandse beleid werd hiermee gewaarborgd door de ministers terwijl ze de Nederlandse zelfstandigheid tegenover de Duitsers probeerden te verdedigen. De twee gezanten in Frankfurt waren het eens met deze strategie en pleitten zelfs voor een Nederlandse deelname aan het aankomende Europese congres in Londen waar de Sleeswijk-Holstein-kwestie opgelost zou worden.⁶³ Ook topjurist T.M.K. Asser was tijdens het conflict ervan

⁵⁵ Tamse, *Nederland en België in Europa*, 51.

⁵⁶ *HTK 1863-1864*, 647.

⁵⁷ *Ibidem*, 649.

⁵⁸ Jurriaanse, *De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken*, 211.

⁵⁹ *HTK 1863-1864*, 655.

⁶⁰ Tamse, *Nederland en België in Europa*, 112.

⁶¹ *Ibidem*, 53-54. ; *HTK 1863-1864*, Kamerstuk II III A, nr. 126, MvB, 357.

⁶² *Ibidem*, 54.

⁶³ *Ibidem*.

overtuigd dat dit het moment was om Limburg af te scheiden van de Duitse Bond voordat er een nieuw Duits geschil ontstond.⁶⁴

Het kabinet schoot dit plan echter af, omdat het niet als het juiste moment werd gezien om voor een Limburgse onafhankelijkheid te pleiten. Oostenrijk en Pruisen waren namelijk niet van plan om de Duitse banden met Limburg te verbreken omdat de grote mogendheden wel iets anders aan hun hoofd hadden: de onbuigzaamheid vanuit Kopenhagen.⁶⁵ Asser's overtuiging wordt door historicus Tamse dan ook als naïef bestempeld.⁶⁶ Pas in 1867 kwam er een definitief einde aan de halfslachtigheid waarin de Nederlandse provincie Limburg verkeerde. Dit wordt door historicus M.G. Spiertz gezien als een groot voordeel voor Nederland omdat Limburg in het volgende Europese conflict, de Frans-Duitse oorlog in 1870-1871, niet meer gedwongen kon worden om troepen te leveren. Hierdoor kon de Nederlandse afzijdigheidspolitik ook niet meer in gevaar komen.⁶⁷

2.3 Koning Willem III

Een figuur die in deze kwestie niet vergeten mag worden is Koning Willem III. Volgens archivaris M.W. Jurriaanse had de monarch namelijk bijzonder veel invloed op de aanstelling van de minister van Buitenlandse Zaken en speelde hij een belangrijke rol in de Nederlandse-Duitse betrekkingen omdat de koning als hertog van Limburg onderdeel was van de Duitse Bond.⁶⁸ Een belangrijk gegeven was dat Willem III vanouds anti-Pruisisch gezind was.⁶⁹ Dit wordt bevestigd in het boek 'Maar majesteit!', dat is gebaseerd op de geheime dagboeken van A.W.P. Weitzel. Weitzel was minister van Oorlog in drie verschillende kabinetten in de periode tussen 1873-1888 en schreef in zijn dagboek dat hij onder de indruk was van de negatieve houding van Willem III jegens de Pruisen: 'Ik heb zelden zulk een verwoede en onverscholen Pruisen-hater ontmoet als Koning Willem III.'⁷⁰

⁶⁴ T.M.C. Asser, 'Limburg en Sleeswijk', in: *Bijdragen tot de kennis van het staats-, provinciaal- en gemeentebestuur in Nederland*, X (Rotterdam 1865) 125-129, aldaar 126.

⁶⁵ Tamse, *Nederland en België in Europa*, 54.

⁶⁶ Ibidem, 55.

⁶⁷ Spiertz, *Limburg uit de Duitse Bond*, 7.

⁶⁸ Jurriaanse, *De Nederlandse ministers van Buitenlandse Zaken*, 193-194.

⁶⁹ Van der Meulen, *Koning Willem III*, 396.

⁷⁰ A.W.P. Weitzel, *Maar majesteit! Koning Willem III en zijn tijd* (Amsterdam 1968) 28.

De invloed van Koning Willem III op het Nederlandse buitenlandbeleid tijdens de Deens-Duitse oorlog was echter beperkt door zijn slechte relatie met minister Cremers.⁷¹ Cremers merkte al snel na zijn aanstelling op dat Willem III een bepaalde kwestie slechts vluchtig bestudeerde en het verkeerd begreep, terwijl hij intussen te veel gewicht toekende aan details. Hierna besloot Cremers alle voorstellen eerst door de ministerraad te doen behandelen alvorens hij er met de koning over sprak.⁷²

Deelconclusie

De Limburgse gezanten stelden zich vredelievend op tijdens het conflict met Denemarken door tegen militaire interventies te stemmen. De wens om Limburg los te maken van de Duitse Bond werd na het Deens-Duitse conflict vaker en explicieter genoemd door Von Scherff en Van Zuylen dan voor het conflict. Eén thema komt duidelijk terug bij het bestuderen van het beleid van zowel de ministers van Buitenlandse Zaken als de voorzitter van de Ministerraad: afzijdigheid. De kabinetsleden spraken zich in het parlement zo min mogelijk uit over de Deens-Duitse kwestie en bespreken het liever intern. Achter de schermen was de onervaren Cremers echter wel bezig met een actiever Duits beleid waarmee hij een Limburgse afscheiding van de Duitse Bond wilde bewerkstelligen. Andere kabinetsleden vonden het echter geen goed idee om dit in deze fase expliciet te verkondigen omdat het een te onzekere tijd was. De rol van de koning was in deze kwestie minder van belang omdat zijn communicatie met Cremers niet optimaal was.

⁷¹ Tamse, Nederland en België in Europa, 95-96.

⁷² Ibidem, 96.

Hoofdstuk 3 Het Nederlandse parlement over het Deens-Duitse conflict

In dit hoofdstuk worden de plenaire debatten uit het Nederlandse parlement onderzocht. Hierin staat de volgende deelvraag centraal: hoe reageerden de Nederlandse parlementariërs op de verontrustende berichten en het Nederlandse buitenlandbeleid rondom het Deens-Duitse conflict? Hierbij wordt er gekeken naar twee belangrijke kenmerken van het Nederlandse buitenlandbeleid: het in gevaar komen van de Nederlandse afzijdigheidspolitiek en de rol van de asymmetrie in het Nederlands-Duitse nabuurschap. Er is specifiek voor deze kenmerken gekozen omdat ze beide nadrukkelijk naar voren komen in de debatten. De discussies uit zowel de Eerste Kamer als de Tweede Kamer vonden plaats in de maanden voor, tijdens en na de Deens-Duitse oorlog. Dit hoofdstuk is onderverdeeld in drie thema's die op verschillende momenten ter sprake kwamen in het parlement: de Limburgse kwestie, de kwetsbare positie van kleine staten in Europa en de vredesconferentie van Londen.

3.1 De Limburgse kwestie

In de aanloop naar het Duits-Deense conflict uitten parlementsleden hun zorgen over de situatie van Limburg. De Maastrichtse liberaal Van Wintershoven zag de Duitse agressie als een gevaar Nederland omdat het doel van Duitsland 'thans blijkt niet meer te zijn een Statenverbond, maar een vooruitgang op den weg van de Duitse eenheid.'⁷³ In een parlementaire zitting op 16 januari 1864 liet hij duidelijk merken dat Limburg niets meer met de Duitse Bond te maken wilde hebben:

Limburg behoort niet tot Duitschland, noch door taal, noch door zeden, noch door geschiedenis, noch door afkomst, noch door vroegere betrekking. Limburg verlangt ook niet tot de Duitse eenheid te behooren. Het protesteert tegen iederen maatregel, die inbreuk zou maken op de grondwettige regten van die landstreek als provincie van den Nederlandschen Staat.⁷⁴

⁷³ *HTK 1863-1864*, 423.

⁷⁴ *Ibidem*.

Deze wens werd gedeeld door zowel afgevaardigden uit Limburg als uit andere delen van het land.⁷⁵ Hier komt duidelijk de door Pekelder genoemde structurele factor in de Nederlands-Duitse betrekkingen terug. Er was sprake van een ongelijke verhouding waardoor er een zekere spanning ontstond tussen het kleine Nederland en de grote Duitse Bond. Nederland verdedigde als reactie hierop zijn zelfstandigheid en identiteit tegenover de Duitse Bond door zich ertegen af te zetten.⁷⁶ Ook Tamse constateerde dat de afkering naar Pruisen en Duitsland in deze periode steeds groter werd omdat het Duitse gevaar toenam. Nederland zette zich dus af tegen de Duitse Bond omdat de Nederlandse machtspositie in gevaar kwam.⁷⁷ Opvallend is dat Van Wintershoven in 1848 nog voor een definitieve Limburgse aansluiting aan de Duitse Bond was. Hij was zelfs de Maastrichtse aanvoerder van de beweging van Van Scherpendeel Heus die Limburg als zelfstandig hertogdom wilden afscheiden van Nederland.⁷⁸

3.2 De kwetsbare positie van kleine staten in Europa

Op 16 januari 1864 kwam het Nederlandse beleid tijdens het Duits-Deense conflict ter sprake in de Tweede Kamer. De Amsterdamse Liberaal S. Cool zei dat hij het zou betreuren dat 'onze kleine staat gedrongen wierd mede te werken ten einde aan andere Staten de middelen in de hand te geven om eene andere kleine mogendheid, op eene nog ernstiger wijze te bemoeijelijken.'⁷⁹ Hier stelde Cool dat Nederland gedwongen werd door de Duitse Bond om mee te werken tegen Denemarken. Hij zou liever hebben gezien dat Nederland expliciet de kant van Denemarken koos omdat ze min of meer in dezelfde situatie zaten.⁸⁰ Ook in de twee maanden na de Duits-Deense oorlog werd er gesproken over de kwetsbare positie van Nederland. Parlementariër en oud-minister van Buitenlandse Zaken J.K. van Golstein benadrukte in november 1864 dat de oorlog tegen de wil van de Duitse Bond was:

⁷⁵ Benjamin Arrenberg, 'Staaten-Generaal, Tweede Kamer, Zitting van Zaterdag 16 Januarij', *Rotterdamsche courant*, 18 januari 1864.

⁷⁶ Pekelder, *Nederland en de Duitse kwestie*, 61-62.

⁷⁷ Tamse, *Nederland en België in Europa*, 102.

⁷⁸ PDC Informatie Architectuur, 'Mr. P.F.E. van Wintershoven' https://www.parlement.com/id/vg09l1d294z4/p_f_e_van_wintershoven (4 januari 2021).

⁷⁹ *HTK* 1863-1864, 425.

⁸⁰ *Ibidem*.

En nu zien wij dat twee strijdlustige groote Duitsche mogendheden het voornemen opvatten, krijg te voeren tegen het kleine Denemarken, zonder zich aan het besluit van de Duitsche Bondsvergadering te willen onderwerpen, in strijd met dat besluit. Dientengevolge had hier een oorlog plaats, geheel en al buiten den wil en den wensch van den Duitschen Bond.⁸¹

Ook in dit citaat wordt duidelijk een onderscheid gemaakt tussen het kleine Denemarken en de grote Duitse mogendheden: Oostenrijk en Pruisen.

De bezorgdheid over de kwetsbare positie van het kleine Nederland was ook op 16 december 1864 een belangrijk onderwerp in de parlementaire vergadering. Nadat Denemarken was verslagen en een groot gedeelte van hun land en bevolking kwijt was geraakt, werd er in een zitting over de staatsbegroting van 1865 de volgende vraag gesteld door de liberale parlementariër J.J. Van Mulken: '(...) is nu wat behooren die Staten, of liever welke politieke en militaire gedragsregelen moeten wij volgen, om voor te komen, dat het lot van Denemarken ons niet eenmaal treffe?'⁸² Hij vroeg zich af of onze strijdkrachten voldoende waren 'ter verdediging van ons vaderland.'⁸³ Ook constateerde hij dat Nederland na het conflict met Denemarken niet meer mag rekenen op de traktaten omdat 'het vorsten en volkenregt niet meer wordt geëerbiedigd.'⁸⁴ Verder beweerde hij dat 'het regt van den sterkeren (...) in het staatsregt van Europa schijnt opgenomen te zijn, waardoor de toestand voor kleinere staten zorgelijk is geworden (...)'.⁸⁵ Hieruit blijkt dat het Nederlandse zelfbeeld enorm was aangetast door de recente ontwikkeling. Op 12 maart 1864 werd er in het protestants-liberale blad *De Tijdspiegel* nog vanuit gegaan dat Denemarken, als ze gesteund zou worden door Engeland, de twee Duitse grootmachten kon verslaan. En als Denemarken dit kon, kon Nederland dit ook. Nederland had namelijk een sterker leger en vloot, meer inwoners en was natuurlijker begunstigd dan de Denen.⁸⁶

⁸¹ HEK 1863-1864, 217.

⁸² HTK 1863-1864, 429 ; PDC Informatie Architectuur, 'J.J. van Mulken' https://www.parlement.com/id/vg09l3ijyi3/j_j_van_mulken (16 januari 2021).

⁸³ HTK 1863-1864, 429.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ J.K.H. de Roo van Alderwerelt, 'De Sleeswijk-Holsteinsche oorlogen van 1848 en 1864: een leerrijk voorbeeld voor Nederland', *De Tijdspiegel* 21 (1864) 325-347, aldaar 328-329. https://www.dbnl.org/tekst/tij008186401_01/tij008186401_01_0046.php (6 januari 2021).

Van Mulken was zeker niet de enige die zich hierover zorgen maakte. Het lot van het kleine Denemarken had namelijk een diepe indruk achtergelaten in Nederland.⁸⁷ Nederlandse staatslieden en de pers beseften het belang van dit conflict omdat het de bijzonder kwetsbare positie van kleine staten in een veranderend Europa aan het licht bracht.⁸⁸ Van Mulken geloofde niet dat Engeland een oorlog met de Duitse Bond had geriskeerd om Nederland te beschermen tegen de twee grote Duitse mogendheden. Ook vroeg hij zich af of Engeland, wanneer het Limburgse Contingent was gemobiliseerd, ‘zoo edelmoedig [zou] zijn geweest ons dit niet aan te rekenen?’⁸⁹ Engeland was namelijk ook niet bereid een conflict met de Duitse Bond te riskeren om Denemarken te beschermen tegen de Duitse agressie. Dit blijkt uit een brief van de Britse premier Palmerston aan de Deense minister: ‘ (...) Denmark is too small and weak for that, and it mustn’t imagine that for its sake England will wage war with all of Germany’.⁹⁰ Het vertrouwen in Engeland werd in Nederland dus terecht in twijfel getrokken.

Hoewel Engeland in de periode vóór de afscheiding van België in 1830 als natuurlijke bondgenoot werd gezien, voelde Nederland zich in de steek gelaten door de Engelsen nadat ze hen niet gesteund hadden tijdens de onafhankelijkheidsstrijd van België.⁹¹ Ondanks dit, beargumenteert Tamse dat Den Haag in een noodsituatie altijd de kant van Londen moest kiezen en Engeland dan zonder meer Nederland zou steunen.⁹² Het uitblijven van Engelse hulp aan het kleine Denemarken wordt door historici Fruin en Tamse als de voornaamste oorzaak gezien voor de grote ongerustheid.⁹³ Ook historicus en veiligheidsexpert Beatrice de Graaf schrijft dat het uitblijven van Britse steun bij de ‘roof’ van Sleeswijk en Holstein door Pruisen en Oostenrijk in 1864 een grote indruk achterliet in Nederland. Er werd vooral door militaire auteurs geconcludeerd dat een ‘papieren muur van traktaten’ niet meer voldoende was voor de bescherming van Nederland nu het bouwwerk van het congressysteem van Wenen aan het afbrokkelen was.⁹⁴

⁸⁷ De Graaf, *Nederland en de collectieve veiligheid*, 52.

⁸⁸ Remieg Aerts, *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (Amsterdam 1997) 203-204 ; Tamse, *Nederland en België in Europa*, 50.

⁸⁹ *HTK 1864-1865*, 429.

⁹⁰ Lawrence D. Steefel, *The Schleswig-Holstein Question* (Cambridge 1932) 165.

⁹¹ J.C. Boogman, ‘Achtergronden, tendenties en tradities van het buitenlands beleid van Nederland’ in: N.C.F. van Sas e.a. (red.), *De kracht van Nederland* (Haarlem 1991) 16-35, aldaar 27.

⁹² Tamse, *Nederland en België in Europa*, 50.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ De Graaf, *Nederland en de collectieve veiligheid*, 52.

3.3 Conferentie van Londen

De Londense conferentie over het Deens-Duitse conflict is het derde onderwerp dat vaak op de agenda van de Staten-Generaal terug te vinden is.⁹⁵ De vredesconferentie werd geleid door de Britse minister van Buitenlandse Zaken J. Russell en vond plaats tussen 25 april en 25 juni 1864.⁹⁶ De Nederlandse parlementsleden vroegen in een verslag over de staatsbegroting van 1864 aan de regering of er uitleg kon worden gegeven over welke houding er is geweest ten aanzien van 'der benoeming van een gezant van den Duitschen Bond bij de Londensche conferentie'.⁹⁷ Nederland mocht namelijk, door de positie van Limburg, meebeslissen over de afgevaardigde die namens de Duitse Bond deelnam aan de conferentie in Londen. De regering gaf in een reactie hierop aan dat er was overwogen om zich te onthouden van de stemming maar er uiteindelijk voor is gekozen om op de meest gematigde gezant te stemmen. Deze kandidaat sloot het best aan bij het Nederlandse buitenlandbeleid en was volgens de Nederlandse regering ook de beste optie voor de Denen, waar zowel in de regering als in het parlement veel sympathie voor was.⁹⁸ Het was echter ook onderdeel van het actievere Duitse beleid van minister Cremers.

Ook tijdens de vredesconferentie was dit regelmatig een onderwerp van gesprek in het Nederlandse parlement. De conferentie werd namelijk door sommige parlementsleden gezien als het Europees toneel waarop de Nederlandse regering zich uit moest spreken over de Limburgse kwestie. De Roermondse vertegenwoordiger De Keeverberg pleitte op 14 mei voor het vertrek van Limburg uit de Duitse Bond en zag het congres als de uitgelezen mogelijkheid om dit te doen: 'dat de wensch in geheel Nederland met den dag dringender wordt, dat de Regering geene gelegenheid late voorbijgaan om onze betrekkingen met Duitschland op wettige wijze los te maken.'⁹⁹ Hij vond dat de regering ervoor moest zorgen dat deze wens expliciet wordt verkondigd in Londen door de vertegenwoordiger. Hij werd hierin gesteund door de Maastrichtse baron De Bieberstein. De Nederlandse regering kon

⁹⁵ *HTK 1863-1864*, Register op onderwerpen, 11.

⁹⁶ Steefel, *The Schleswig-Holstein question*, 203.

⁹⁷ *HTK 1863-1864*, Kamerstuk CXXV, nr. 9, VV, 1607.

⁹⁸ *Ibidem*, 1618-1619.

⁹⁹ *HTK 1863-1864*, 644

volgens De Bieberstein rekenen op Franse steun tijdens dit congres omdat zij niet zaten te wachten op Duitse vestingen langs de Maas:

Het kan toch mijns bedunkens aan de magtige Westersche Mogendheid, het kan een Frankrijk niet onverschillig zijn, dat steeds het Duitsch bondsgrondgebied zich langs den rechter Maasoever uitstrekt, van boven Maastricht tot bij Nijmegen, en over eene landstreek die niet tot Duitschland behoort.¹⁰⁰

Andere Kamerleden zagen dit echter niet zitten omdat Nederland hierdoor meegesleept kon worden in 'hervormingsplannen, welke in Duitse hoofden zijn opgekomen' en noemden het sturen van een Nederlandse vertegenwoordiger naar de conferentie een 'eerste stap op den verkeerden weg.'¹⁰¹ Hiermee werd bedoeld op de hervorming van de Duitse Bond tot een eenheidsstaat. Hier sluit de Cremers zich bij aan door te beargumenteren dat 'de geringste aanleiding voldoende [kon] zijn om een geest van oppositie en vijandschap tegen ons in het leven te roepen' in de staat van opgewondenheid waarin de Duitse Bond nu in verkeerde.¹⁰² Dit is een duidelijk voorbeeld van handhaving van de traditionele afzijdigheidspolitiek van het liberale kabinet-Thorbecke II.¹⁰³ Er is namelijk in hoofdstuk twee geconstateerd dat Cremers zelf juist een voorstander was van het idee van De Keerbergh. Zeer opmerkelijk is dat de jonge minister zelfs de ervaren gezant van de Duitse Bond aanhaalde om zijn punt te verdedigen: 'Ik zeg dit niet alleen, maar ook iemand aan wien de geachte spreker voorzeker meer autoriteit zal toekennen dan mij, de graaf van Zuylen heeft dit hier ook gezegd – dat kan niet anders dan een slechten indruk in Duitschland maken.'¹⁰⁴ Hoewel Van Zuilen en Cremers in de achterkamers van het Binnenhof juist gepleit hadden voor het verkondigen van de door De Keerbergh omschreven wens, verdedigden ze in het parlement juist het tegenovergestelde.

De beslissing om toch mee te stemmen over de Duitse afgevaardigde van de Londense conferentie werd na het conflict bekritiseerd in het parlement. Van Golstein beargumenteerde dat het geen goede keuze was geweest omdat Nederland zich hierdoor

¹⁰⁰ Ibidem, 647.

¹⁰¹ Ibidem, 646.

¹⁰² Ibidem, 649.

¹⁰³ Tamse, *Nederland en België in Europa*, 112-113.

¹⁰⁴ *HTK 1864-1865*, 220,5.

ging begeven op 'het veld der algemene Europesche politiek.'¹⁰⁵ Volgens hem had Nederland zijn strikte neutraliteit moeten handhaven door zich te onthouden van de benoeming van een gezant. Ook werd het vanuit Nederland gezien als een onsympathieke actie omdat het ten koste zou gaan van Denemarken. Men was van mening dat de grote Duitse mogendheden hun liefde voor de vrede en hun gevoel voor recht en gematigdheid kwijt waren nadat de Duitse gezant in Londen had geëist dat de Deense hertogdommen onafhankelijke staten zouden worden en onderdeel werden van de Duitse Bond.¹⁰⁶ Cremers verdedigde zijn acties door te beargumenteren dat wanneer de Nederlandse gezanten niet hadden meegewerkt met de benoeming van een afgevaardigde, ' [wij] ons aan het gevaar bloot stelden, iemand te doen benoemen die van een veel meer vijandigen geest tegen Denemarken had doen blijken dan de tans benoemde.'¹⁰⁷ Ook beargumenteerde hij in november 1864 dat Nederland geheel Europa tegen zich in het harnas zou hebben gejaagd 'wanneer wij, door ons te onthouden of daar tegen te stemmen, de conferentie onmogelijk gemaakt hadden.'¹⁰⁸

Deelconclusie

Er kan geconcludeerd worden dat de wens voor een Limburgse afscheiding van de Duitse Bond groter en explicieter geuit werd in de discussies rondom de Deens-Duitse oorlog omdat het als een geschikt moment werd gezien om dit te bewerkstelligen. Ook komt de door andere historici geschetste kwetsbaarheid van het kleine negentiende-eeuwse Nederland die naar voren kwam in 1864 vaak terug in de debatten. De Duitse overrompeling van Denemarken zorgde voor een duidelijke verandering in het Nederlandse zelfbeeld, de bilaterale betrekkingen tussen Nederland en de Duitse Bond en de status van kleine landen als Nederland in Europa. Ook kwam de Nederlandse afzijdigheidspolitiek in gevaar door de aanwezigheid van Limburg in de Duitse Bond tijdens het Deens-Duitse conflict. Het debat over het al dan niet meestemmen over een vertegenwoordiger van de Duitse Bond die op de

¹⁰⁵ Ibidem, 217.

¹⁰⁶ A. E. J. Modderman, 'Politiek overzicht', *De Gids* 28 (1864) 328-351, aldaar 334.

https://www.dbnl.org/tekst/gid001186401_01/gid001186401_01_0059.php (3 januari 2021).

¹⁰⁷ *HEK* 1864-1865, 202.

¹⁰⁸ *HTK* 1864-1865, 220,5.

vredeconferentie in Londen de Nederlandse wens om Limburg af te scheiden van de Duitse Bond moest gaan verkondigen, is daar een kenmerkend voorbeeld van.

Conclusie

Na de bestudering van het Nederlandse buitenlandbeleid voor, tijdens en na de oorlog, kan er een antwoord worden gegeven op de hoofdvraag van deze scriptie: Welke invloed had de Deens-Duitse oorlog in 1864 op de Nederlandse houding ten aanzien van de bilaterale betrekkingen tussen Nederland en de Duitse Bond?

Ten eerste blijkt uit dit onderzoek dat de Deens-Duitse oorlog invloed had op het Nederlandse buitenlandbeleid in het algemeen. De Duitse overrompeling van het dappere Denemarken legde de kwetsbare positie van kleine mogendheden als Nederland op een pijnlijke manier bloot en had een diepe indruk achtergelaten. Nederland kon zich niet meer verschuilen achter traktaten en kon niet meer blindelings rekenen op steun vanuit Londen. Na het passieve beleid van Van der Maesen, Huyssen en de gezanten in de Duitse Bond, besloot de onervaren Cremers om een actiever Duits beleid te voeren. In de Staten-Generaal werd er volop gediscussieerd over deze koerswijziging, wat verder werd opgestookt door verontrustende berichten over het groeiende Duitse nationalisme.

De wens om de banden tussen Limburg en de Duitse Bond te 'zuiveren', werd na het conflict rondom de Noord-Duitse hertogdommen explicieter genoemd door zowel de vertegenwoordigers in het Nederlandse parlement, als de ervaren Nederlandse gezanten in de Duitse Bond. Ook tonen de resultaten uit het onderzoek aan dat de Londense conferentie tijdens het conflict door prominente figuren als minister Cremers, jurist Asser en verschillende parlementsleden als hét moment werd gezien om deze afscheiding te bewerkstelligen. Andere leden van het parlement en het kabinet vonden het een te gevaarlijke periode: de Nederlandse afzijdigheidspolitiek kon in gevaar komen en het revolutionaire en nationalistische Duitsland kon Nederland zomaar als zijn volgende slachtoffer uitkiezen. Tamse sloot zich hierbij aan en noemde Asser's wens om Limburg's positie te zuiveren naïef.

Opvallend is dat Tamse op basis van het briefverkeer tussen minister Cremers en de gezanten in de Duitse Bond concludeerde dat ze alle drie het erover eens waren dat de herziening van de Bondsconstitutie, als gevolg van de toevoeging van Sleeswijk aan de Duitse Bond, het uitgelezen moment was om Limburg te zuiveren van haar band met de Duitse Bond. In de parlementsvergaderingen is echter te lezen dat Cremers, die volgens hem gesteund werd door graaf Van Zuylen, deze herziening juist niet als het geschikte moment

zag omdat het te gevaarlijk zou zijn. Cremers verdedigde hier, terwijl hij er zelf niet mee eens was, het standpunt van het gehele kabinet.

In vreedstijd nam het kleine Nederland echter evenmin het initiatief in de internationale politiek. Het is een schrijnend voorbeeld van het door Pekelder genoemde traditionele dilemma van een klein land als Nederland in een grote wereld: zich bewust van zijn kwetsbaarheid is het vaak tot dadeloosheid gedoemd.¹⁰⁹ Toch tonen de resultaten van dit onderzoek aan dat er sprake was van een fundamentele verandering in de bilaterale betrekkingen tussen Nederland en de Duitse Bond en draagt het hiermee bij aan de historiografie over dit onderwerp. Uit de bestudering van bronmateriaal wat door andere historici niet tot nauwelijks is gebruikt, blijkt namelijk dat juist door blootlegging van de asymmetrie tussen Nederland en de Duitse Bond en het in gevaar komen van het Nederlandse afzijdigheidsbeleid het Nederlandse nationaliteitsgevoel groeide. Limburg was een Nederlandse provincie die bevrijd moest worden van Duitse invloeden. Hoewel er veel discussie was over de manier waarop dit moest gebeuren, stonden de Nederlandse neuzen allemaal dezelfde kant op: Nederland moest zijn zelfstandige positie tegenover de Duitse Bond benadrukken terwijl het tegelijkertijd de traditionele afzijdigheidspolitiek niet in gevaar mocht brengen.

Dit is overigens niet het complete verhaal over de bilaterale betrekkingen tussen Nederland en de Duitse Bond tijdens de Deens-Duitse oorlog. Dit onderzoek is namelijk grotendeels gebaseerd op bronmateriaal uit staatsbegrotingen en plenaire debatten in het Nederlandse parlement. Een interessant vervolgonderzoek zou zijn om deze bevindingen te vergelijken met het briefverkeer van minister Cremers en de Nederlandse gezanten in de Duitse Bond. Hoewel Tamse hier al royaal gebruik van heeft gemaakt, beschrijft hij het Nederlandse buitenlandbeleid tijdens dit conflict in het algemeen in plaats van toegespitst op de Nederlands-Duitse betrekkingen. Ook zou het Duitse perspectief ten aanzien van Nederland en de bijzondere positie van Limburg in de Duitse Bond een interessant vervolgonderzoek zijn omdat het in deze scriptie grotendeels buiten beschouwing wordt gelaten.

¹⁰⁹ Pekelder, *Nederland en de Duitse kwestie*, 74.

Literatuurlijst

Primair bronnenmateriaal

Verslag der handelingen van de Eerste Kamer der Staten-Generaal 1863-1864, 75-83.

Verslag der handelingen van de Eerste Kamer der Staten-Generaal 1863-1864, 199-208.

Verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1863-1864, 423-425.

Verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1863-1864, 445-452.

Verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1863-1864, 641-656.

Verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1863-1864, Kamerstuk CXXV, nr. 9, Voorloopig Verslag, 1607-1608.

Verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1863-1864, Kamerstuk II III A, nr. 126, Memorien van Beantwoording, 355-361.

Verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1863-1864, Register op onderwerpen, 2-58.

Verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1864-1865, 209-220⁶.

Verslag der handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1864-1865, 425-438⁴.

Secundaire literatuur

Aerts, Remieg, *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (Amsterdam 1997).

Asser, T.M.C., 'Limburg en Sleeswijk', in: *Bijdragen tot de kennis van het staats-, provinciaal- en gemeentebestuur in Nederland*, X (Rotterdam 1865) 125-129.

Boogman, J.C., 'Achtergronden, tendenties en tradities van het buitenlands beleid van Nederland' in: N.C.F. van Sas e.a. (red.), *De kracht van Nederland* (Haarlem 1991) 16-35.

Boogman, J.C., *Nederland en de Duitse Bond 1815-1851* (Groningen 1955).

Dunk, Hermann von der, *Der deutsche Vormärz und Belgien 1830/48* (Wiesbaden 1966).

Graaf, Beatrice de, 'Nederland en de collectieve veiligheid', in Pekelder e.a. (red.), *De wereld volgens Nederland* (Amsterdam 2015) 42-58.

Heywood, James R, 'Palmerston's joke about the Schleswig-Holstein question' in: *Notes and Queries* 67 1 (Oxford 2020) 112-114.

Jurriaanse, M.W., *De ministers van Buitenlandse Zaken 1813-1900* (Den Haag 1974).

Kossman, E.H., 'De deugden van een kleine staat', in: N.C.F. van Sas e.a. (red.), *De kracht van Nederland* (Haarlem 1991) 36-41.

Lemmens, Eric, *Aan Vorst en vaderland gehecht, doch tevreden zijn zij niet. Limburgse politici in Den Haag 1839-1918* (Amsterdam 2004).

Meulen, Dick van der, *Koning Willem III 1817-1890* (Amsterdam 2013).

Pekelder, Jacco, 'Nederland en de Duitse kwestie', in: Pekelder e.a. (red), *De wereld volgens Nederland* (Amsterdam 2015) 59-80.

Sas, N.C.F. van, *De kracht van Nederland* (Haarlem 1991).

Spiertz, M.G., 'Limburg uit de Duitse Bond' in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 102 (1966).

Steeffel, Lawrence D., *The Schleswig-Holstein Question* (Cambridge 1932).

Tamse, C.A., *Nederland en België in Europa (1859-1871): de zelfstandigheidspolitiek van twee kleine staten* (Den Haag 1973).

Verbeet, G.J.B., *De beide limburgers inzet van staatkundige verwickelingen tussen de Duitse Bond, Nederland en België na 1839* (Maastricht 1992).

Weitzel, A.W.P., *Maar majesteit! Koning Willem III en zijn tijd* (Amsterdam 1968).

Digitale bronnen

Arrenberg, Benjamin, 'Staaten-Generaal, Tweede Kamer, Zitting van Zaterdag 16 Januarij', *Rotterdamsche courant*, 18 januari 1864.

Modderman, A.E.J., 'Politiek overzicht', *De Gids* 28 (1864) 328-351.
https://www.dbnl.org/tekst/_gid001186401_01/_gid001186401_01_0059.php (3 januari 2021).

PDC Informatie Architectuur, 'J.J. van Mulken'
https://www.parlement.com/id/vg09l13ijyi3/j_j_van_mulken (16 januari 2021).

PDC Informatie Architectuur, 'Jhr.Mr. P.th. van der Maesen de Sombreff'
https://www.parlement.com/id/vg09l134k2y1/p_th_van_der_maesen_de_sombreff (3 januari 2021).

PDC Informatie Architectuur, 'Mr. P.F.E. van Wintershoven'
https://www.parlement.com/id/vg09l1d294z4/p_f_e_van_wintershoven (4 januari 2021).

Roo van Alderwerelt, J.K.H. de, 'De Sleeswijk-Holsteinsche oorlogen van 1848 en 1864: een leerrijk voorbeeld voor Nederland', *De Tijdspiegel* 21 (1864) 325-347.
https://www.dbnl.org/tekst/tij008186401_01/tij008186401_01_0046.php (6 januari 2021).

Afbeeldingen

Voorblad: Rijksmuseum, objectnummer RP-P-OB-89.516 (28 januari 1865).